

АНТРОПОНІМОФОРМАНТ -АН

І ОЙКОНІМИ НА -АНИ (-ЯНИ)

У нашій роботі вважаємо за доцільне розглянути антропоніми з формантом *-ан*. Це пов'язуємо з проблемою розмежування омонімічних ойконімічних множинних форм на *-ан* (*Білани, Шияни*) та топоназв на *-ани* (*-яни*) (*Озеряни, Долиняни*). Омонімія спричинена тим, що омонімізується антропонімічний формант *-ан + и* (для множини родових назв) та топонімічний суфікс *-ани(-яни)*.

Формант *-ан* потрапляв у поле зору багатьох мовознавців. Перш за все, він становить інтерес як антропонімотвірний суфікс. Ю.К. Редько одним з перших в українській антропоніміці звернув на нього увагу як на словотворчий елемент українських прізвищ. Розглядаючи суфіксальну будову українських прізвищ (а це 9200 назв, записаних в усіх областях України), вчений виділяє ряд суфіксів. Зокрема, 224 прізвища, тобто 2,43%, утворено за допомогою суфікса *-ан (<-ань)*¹.

За походженням учений класифікує їх на:

а) прізвища, що походять від власних імен: *Грицан, Климан, Федан*;

б) прізвища, що походять від топонімів або загально за місцем проживання: *Бережан, Подолян, Чернівчан*, тобто відкатоїконімі. На наш погляд, це твердження вимагає детальнішого опрацювання ойконімічного матеріалу, бо не завжди зрозуміло, що було первинним – прізвище *Бережан*, від якого утворився ойконім *Бережани*, чи процес формування онімів рухався в протилежному напрямку.

в) прізвища атрибутивного характеру, утворені від прикметникових основ: *Білан, Сухан, Лисан*;

г) прізвища, утворені від первісних прізвицьк: *Балан* (від *Бала*), *Долян* (від *Доля*), *Капустян* (від *Капуста*).

Можливість походження прізвищ від власних імен і первісних прізвицьк говорить про те, що суфікс *-ан* має відтінок патронімічності.

У „Довіднику українських прізвищ” Ю.К. Редька засвідчено 11 прізвищ із вказаним формантом: *Галан* (Редько 91), *Дзьобан* (Редько 104), *Кипран* (Редько 123), *Милян* (Редько 157), *Обіщан* (Редько 167), *Скидан* (Редько 201), *Хоптян* (Редько 231), *Цьокан* (Редько 234), *Чекан* (Редько 235), *Чернівчан* (Редько 237), *Шиян* (Редько 242). Навіть така невелика кількість назв свідчить про різноманітність функцій суфікса.

Ще в праслов'янській мові суфікс *-ань* був багатофункціональним²:

1) від іменникових основ утворював:

–патронімні особові форми: **bratanь* „син брата”, **sestranь* „син сестри”;

–гіпокористичні особові імена: слов. *Stojanь* < *Stojislavь*, *Stojimirь*; *Vojanь* < *Vojislavь*;

–експресивні особові форми, широко представлені в усіх слов'янських мовах: sle. *okan* „той, що має великі очі”, рос. *брюхан* „людина з великим животом”;

2) від прикметникових основ утворював назви осіб з експресивним забарвленням: **suchanь* „суха, худа людина” < **such* „сухий”; **bъzanь* „швидка людина” < **bъzъ* „швидкий”;

3) від дієслівних основ утворював назви осіб, виражаючи квалітативну ознаку: **bĕganь* „людина, що біжить” < **bĕžati* „бігти”; **ml'čanь* „людина, що мовчить” < **ml'čati* „мовчати”.

В українській мові утворення на *-ан* засвідчені ще з XI ст. в апелятивних назвах осіб, що виражають предметну, атрибутивну та процесуальну ознаки. Так, О.В. Кровицька у дослідженні іменників-назв осіб чоловічого роду XVI-XVIII ст. виділяє словотвірний тип іменників із суфіксом *-ань* (*-янь*)³. Він функціонує у трьох моделях: 1) іменникова твірна основа + *-ань*: *братань* < *брать*, *самаритань* < *самарить*, словотвірне значення похідного іменника – „особа-носій предметної ознаки”; 2) прикметникова основа + *-ань*: *грубиянь* < *грубий*, словотвірне значення – „особа-носій атрибутивної ознаки”; 3) дієслівна твірна основа +

-ань: *смиянь* < *смиятися*, словотвірне значення – „особа-носій процесуальної ознаки”. За твердженням ученої, цей словотвірний тип непродуктивний – представлений невеликою кількістю утворень.

Р.Й. Керста, досліджуючи пам’ятки XVI ст., засвідчила декілька варіантів християнських імен з суфіксом -ань: *Петрань*, *Seman*, *Thruchan*, *Kosthan*. Ім’я *Педань* (< *Педь* < *Федь* < *Феодорь*) дослідниця виділяє в основі патроніма *Педаненко*. На підставі патронімів реконструюються варіанти чоловічих назв: *Митань* < *Mithanowicz* (< *Димитрій*), *Левань* < *Lewanowicz* (< *Леонтъ*), *Лукань* (< *Lukanowicz*)⁴. На її думку, давні антропоніми виступають і в основах українських топонімів, зокрема, *Болянъ* < *Volianowicze*, *Домань* < *Доманичі*, *Стоянъ* < *Stoyanicze*.

Б.Б. Близнюк, аналізуючи антропонімікон Гуцульщини, підкреслює, що формант -ан у прізвищах міг виражати як здрібнілість і згрубілість, так і патронімічність, тому розмежовувати патронімічну і квалітативну функцію форманта дуже важко. Тож більшість онімів дослідниця розглядає як утворення подвійної словотвірної мотивації⁵. Патронімічну функцію суфікс -ан виконує в антропонімах, основи яких – давньослов’янські відапелятивні імена та прізвиська: *Думан* (< *Дума*), *Калитан* (< *Калита*), *Козян* (< *Коза*) та ін. Прізвища, в основі яких лежать власні імена, Б.Б. Близнюк кваліфікує як прізвища з подвійною словотвірною мотивацією.

В українських прізвищевих назвах Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. дослідниця історичної антропонімії І.Д.Фаріон виділяє суфікс -ан, що має квалітативне і катойконімне функціонально-семантичне навантаження. Прізвища, утворені від власних імен за допомогою квалітативного суфікса -ан, а це відкомполітні гіпокористичні прізвища типу *Budzan* < *Будзь* < *Budziwuj* і прізвищеві назви, утворені від церковно-християнських імен (*Kostan*, *Borhan*), виражають певну суб’єктивну оцінку⁶. Відапелятивні прізвищеві назви з антропоформантом -ан (*Birban* < з пол. *birba* „обман”) мовознавець трактує

як квалітативи дещо умовно через неможливість розмежувати патронімну і квалітативну функції форманта⁷. Відкатойконімні прізвищеві назви на *-ан* утворено від назв населених пунктів, зокрема, від непохідних твірних катойконімних основ типу *Rysan* (< *Ryci*), *Slobodzian* (< *Слобода*), а також від назв на *-ани* типу *Podolan* < *подоляни*. І.Д. Фаріон зауважує, що тип утворень на *-ан* від етнонімів на *-яни* властивий усій слов'янській території⁸.

Як підтверджує апелювативний і онімний матеріал, суфікс *-ан* міг виражати квалітативну, патронімну, катойконімну функції.

Антропоніми на *-ан* виступають у множинній формі в топонімах: он *Білан* (Реєстр 532) > *білани* „рід чи піддані Білана” > нп *Білани* (Bielany, 1448, AGZ X, 6); он *Стоянь* (Реєстр 560; Демчук 63) > *стояни* „рід чи піддані Стояна” > нп *Стояни* (Stojany, 1629, ŽDz XX, 136). Д.Г. Бучко розглядає такі назви як відродинні⁹. Вони можуть частково омонімізуватися з ойконімами на *-ани* (*-яни*) у зв'язку зі звуковим збігом суфікса і флексії.

Як зазначає Д.Г. Бучко, за структурно-граматичними ознаками родові назви є первинними назвами безафіксної деривації, що походять від назв родин. Від відетнонімних ойконімів на *-ани* (*-яни*) родові назви відрізняються нульовими афіксами, а наявні в їх основах суфікси є не топонімо-, а антропонімотвірними.

В ойконіміконі України широко представлені родові назви, які іменують носіїв одного прізвища чи прізвиська. За походженням прізвища класифікуємо як назви, утворені від:

1) гіпокористичних особових імен:

нп *Бояни* (Bojany, 1578, ŽDz XVI, 407) < *Боянь* < *Боиславъ*, *Боимиръ* (Реєстр 530);

нп *Воляни* (1884, РРУкр 378) < он *Волянь* (Тупиков 150) < *Wolbor*, *Wolmir* (Malec 126);

нп **Галани** (Galany, 1890, SORG 174) < он *Галанъ* < *Галимиръ*, *Галесинъ* (Реєстр 534; Демчук 58);

нп **Стояни** (Stojany, 1629, ŽDz XX, 136) < он *Стоянь* < *Стоимиръ*, *Стойгневъ* (Реєстр 560; Демчук 63);

2) канонічних власних імен:

нп **Грицани** (Грицани, 1946, Льв, Укр АТП 350) < он *Грицан* (Фаріон 175) < *Григорій*; засвідчено ряд топонімів, пов'язаних з християнськими власними іменами, які кваліфікуємо як назви, утворені за аналогією до похідних на *-ани* (*-яни*): нп **Микитяни** (Микитяни, Микитинці, Київський повіт, 1765, АЮЗР V/2/1, 6) < *Микита*; нп **Юрани** (Jurany, 1577, Володимирський повіт, Волинське воєводство, ŽDz XIX, 73) < *Юра*, *Юрій*; нп **Іванчани** (Iwanczany, 1463, Збаразький повіт, AS I, 54) < о.н. *Іванча* < *Іван*; нп **Вікторяни** (Wiktorany, 1545, Луцький повіт, ŽDz VI, 37, 52) < *Віктор*¹⁰. Паралельно можна говорити про те, що, вичленовуючи в цих ойконімах антропоніми на *-ан*, ми поповнюємо антропонімикон моделей цього типу, не засвідчених іншими джерелами.

3) первісних прізвиськ:

нп **Гарлани** (1946, Тр, Укр. АТП 578) < он *Гарлан* (Бірыла 103);

нп **Кирдани** (1623, Київське воєводство AGZ X, 271) < он *Кирданъ* (Реєстр 544);

нп **Кожани** (1613, ЖІУР VII, 127) < он *Кожанъ* (Бірыла 210);

нп **Лисани** (1946, К-П, Укр АТП 236) < он *Лисанъ* (Бірыла 260);

нп **Мазани** (1569, Київське воєводство, ŽDz XXII, 622) < он *Мазан* (Фаріон 232; Бірыла 266);

нп **Мовчани** (Молчаны, 1599, Ямпільського повіту, АЮЗР VIII/1, 343) < он *Мовчанъ* (Веселовский 202; Реєстр 552; Бірыла 279);

нп **Пузани** (1765, Луцького повіту, АЮЗР V/2/1, 515) < он *Пузан* (Веселовский 261);

нп **Рубани** (Rubani, 1890, SORG 41) < он *Рубан* (Бірыла 353);

нп *Чолгани, Чолкани* (Czolhany, 1468, Жидачівський повіт, AGZ XV, 88), (Чолканы, 1766, Покуття, АЮЗР III/3, 754) < он *Чолкан* (Горпинич 345);

нп *Шияни* (1946, См, Укр. АТП 549) < он *Шиянь* (Демчук 131; Бірыла 494);

нп *Шумани* (1765, ГОЛУ 131) < он *Шуман* (Бірыла 483).

Таким чином, простежується явище омонімії в назвах *pluralia tantum*, що ускладнює їх етимологізування. Критерієм розмежування топоназв на *-ани (-яни)* та відродинних ойконімів на *-и* можна вважати наявність антропонімів з суфіксом *-ан*, їх засвідчення в українському ономастиконі. Виявлений ойконімний матеріал дає підстави для відновлення втраченого фонду особових назв (**Микитян, *Юран, *Іванчан, *Вікторян*).

¹Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. К., 1966. С. 111.

²Slownik praslowianski / Pod red. F. Slawskiego. T. 1. Wroclaw, 1974. S. 130.

³Кровицька О.В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір. Л., 2002. С. 72.

⁴Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. К., 1984. С. 88.

⁵Близнюк Б.Б. Непродуктивні моделі Гуцульських прізвищ // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету. Серія: Мовознавство. В. І. Тернопіль, 2002. С. 201–205.

⁶Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII-початку XIX ст. Л.: Літопис, 2001. С. 67.

⁷Там само. С. 91.

⁸Там само. С. 95.

⁹Бучко Д.Г. Віродинні ойконіми польсько-українського пограниччя. // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. В. 34. Ч. II. С. 154-164.

¹⁰Див. Шульгач В.П. Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник. К., 2001. С. 27.

Скорочення

АЮЗР Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. Ч. 1-8. К., 1859-1914.

Бірыла Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. II. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінськ, 1969.

Веселовский Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

ГОЛУ Генеральний опис лівобережної України 1765-1769 рр. Показчик населених пунктів. К., 1959.

Горпинич Горпинич В.О Прізвища степової України. Словник. Дніпропетровськ, 2000.

Демчук Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в українській антропонімії XIV-XVIIст. К., 1988.

ЖІУР Жерела до історії України-Руси. Львів, 1903. Т. VII.

ЙФМ Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. К., 1965.

ККДок КАК Каталог колекції документів Київської Археографічної комісії 1369-1899 рр. К., 1971.

ЛШ Шематизм ... Львівської єпархії на рік 1931-1932. Львів, 1931.

Морошкин Словянский именовослов, или собрание словянских личных имен в алфавитном порядке, составлен. ... Морошкиным. СПб., 1867.

- Редько Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. К., 1969.
- Реєстр Реєстр Війська запорізького 1649 року./ Підгот. О.В. Тодійчук, В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.
- РРУкр Робітничий рух на Україні 1861-1884 рр. К., 1971.
- Тупиков Тупиков Н.М. Словарь древне-русскихъ личныхъ собственныхъ именъ. С-Пб, 1903.
- Укр АТП Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. К., 1947.
- Фаріон Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII - початку XIX ст. Л.: Літопис, 2001.
- Худаш Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів: Утворення від слов'янських автохтонних відкомполитних скорочених власних імен. К., 1995.
- AGZ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej... . Lwów, 1868-1935. T. 1-25.
- AS Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków... . Lwów, 1887-1910. T. I-VII.
- Malec Malec M. Budowa morfologiczna polskich złożonych imion osobowych. In.: Prace onomastyczne. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1971. №17.
- SORG Spezial orts repertorium von Galizien. Wien. 1893.
- ŽDz Źródła dziejowe. Warszawa, 1876-1897. T. 1-22.